

Ciril Kosmač
in film »Na svoji zemlji«

Posebna izdaja ob 100. letnici rojstva in 30. letnici smrti pisatelja Cirila Kosmača

Tolmin 2010

Snemanje filma "Na svoji zemlji"

Leto 2010 smo Primorci posvetili pisatelju Cirilu Kosmaču, ki se je pred sto leti rodil na Tolminskem, na Slapu ob Idriji. Dolina, v kateri je odraščal, in ljudje, ki so tu živeli, so mu vtisnili trajen pečat in mu bili glavni vir pisateljskega navdiha. On pa jih je v svojih delih s čisto, zvenečo, žlahtno slovensko besedo, na edinstven način oživil in poveličal ter jih postavil v sam vrh slovenske literature.

Kar nekaj njegovih likov in del je zaživel tudi na filmskem platnu in gledaliških odrih. Zadnji z naslovom Pogovori, samogovori prav letos, na odru Slovenskega narodnega gledališča v Novi Gorici, prvo pa že daljnega leta 1948 pri tedanjem Triglav filmu v Ljubljani. Film Na svoji zemlji, ki je nastal po literarni predlogi novele Očka Orel, pa ni bil le prvo na platno preneseno Kosmačevo delo, ampak tudi prvi igrani zvočni celovečerni film, posnet v slovenskem jeziku. Čeprav je med Slovenci že dlje časa tlela želja, da bi se na platnih kinodvoran ob številnih tujejezičnih filmih pojavil tudi domači igrani celovečerni film, je v tedanjem časopisju objavljeni natečaj za filmski scenarij vendarle mnoge presenetil. Presenečeni so bili v najvišjih filmskih vrhovih v Beogradu, kjer so menili, da za tako pomemben korak slovenski filmski delavci še niso zreli, v zadregi je bila domača literarna srenja, za katero je bilo pisanje filmskega scenarija nekaj novega in neznanega.

Vendarle je bil prvi, odločilen korak storjen. Na natečaju je zmagal Kosmačev scenarij, v katerem je bil glavna figura stari Obrekar s partizanskim imenom Očka Orel, ki je poosebljal odpor Primorcev proti fašističnemu nasilju. Za osrednjo lokacijo snemanja je bila izbrana Baška grapa na Tolminskem. S snemanjem so pričeli poleti 1947, posnetki, ki jih danes vidimo v filmu, pa so nastali šele januarja naslednjega leta. Prva filmska ekipa namreč nikakor ni upela doseči pričakovanj, zato so vodstvo filma po pol leta skoraj v celoti zamenjali in pomladili. Za režiserja je bil najprej izbran Bojan Stupica, vendar se je zaradi pomanjkljive filmske tehnike in slabih delovnih pogojev kmalu umaknil. Za njim sta prišla Ferdo Delak in Jože Žnidaršič - List, ki sta prav tako kmalu uvidela, da delu nista kos. Slednjič je bil za režiserja filma določen France Štiglic, njegova pomočnika pa sta postala Jože Gale in Jane Kavčič.

Težave so bile tudi s snemalci. Slikar Venio Pilon je prišel iz Pariza v prepričanju, da bo snemalec filma, vendar so na to mesto že postavili izkušenega filmskega veterana Antona Smeha, ki ga je kasneje zamenjal mlajši Ivan Marinček. Prevzel je vlogo glavnega snemalca in montažerja filma,

njegova pomočnika pa sta postala Ivan Belec in Srečko Pavlovič. Že od vsega začetka je bil za direktorja filma določen gledališki igralec Janez Jerman, ki je v filmu tudi igral. Manjše stranske vloge je imela tudi večina ostalih tehničnih in drugih filmskih delavcev.

Še preden je bila dokončana snemalna knjiga, so v Ljubljani že pričeli tudi z izbiro igralcev. Iskali so jih po vsej Sloveniji, pri izbiri pa jim je bil v veliko pomoč prav odličen scenarij, v katerem so bili liki zelo plastično in živo predstavljeni. Izbor kljub temu ni bil lahek, kar se je pokazalo že na prvih poskusnih snemanjih. Izbrani igralci so namreč prihajali iz profesionalnih in amaterskih gledališč in so bili vajeni gledališke igre, ki se od filmske v marsičem razlikuje. Najtežje je zato bilo, po besedah Franceta Štiglica, delo z gojenci igralske akademije. »Bili so sami mladi Hamleti in Orseti. Vselej je trajalo nekaj dni, preden smo jih naučili spet preprosto govoriti.«¹ Stane Sever, ki je v filmu odigral vlogo neodločnega Drejca, pa je v enem izmed intervjujev dejal: »Nihče ni ničesar znal! In to smo si tudi vsi priznali! Zato je nastal dober film.«²

Poleg poklicnih igralcev so v filmu sodelovali tudi domačini in pripadniki Jugoslovanske armade. Vključeni so bili predvsem v množične scene, katerim so po besedah režiserja dali navdih pristnosti, ki bi ga drugače težko dosegli. Pomagali pa so tudi pri izdelavi in opremitvi scene. Glavna scenografa filma sta bila Boris Kobe in Tone Mlakar, pomembna člana scenografske ekipe pa še tržaški slikar Jože Cesar ter slikar in fotograf Veno Pilon. Za kostume, ki so jih izdelali v Ljubljani, je skrbela Mila Jarčeva. Ker pa so bili nekateri preveč gledališki in sterilni, so jih med snemanjem

SLIKAR IN FOTOGRAF VENO PILON JE IMEL PRI SNEMANJU FILMA VEČ RAZLIČNIH ZADOLŽITEV. MED DRUGIM JE ZAIGRAL TUDI V VLOGI PARTIZANSKEGA KUJARJA.

¹ Štiglic, F.: Stari bomo dvajset let II.; Na svoji zemlji. V: Ekran št. 18, 1964, str. 695-696.

² Filmarji na svoji zemlji. V: Delo, 28. 10. 1975.

zamenjali z delovnimi oblačili domačinov. Tudi številni rekviziti za opremo scene so bili sposojeni kar na terenu, kjer so snemali.

Večina terenskega snemanja se je odvijala v vaseh Koritnica in Grahov ob Bači. Tu so že ob prvih ogledih aprila 1947 našli večino željenih lokacij, kjer so bili kasneje posneti vaški filmski prizori. Zimski posnetki spopadov so nastali v Planici, nekaj prizorov je bilo posnetih na Golovcu, v Bolnici Franji in v bližini Mosta na Soči, prihod partizanov v požgano vas ter spopade v Gačniku so snemali na Rakeku, zaključni

SNEMANJE FILMA JE BILO POGOSTO ZELO NEVARNO, TAKO ZA IGRALCE KOT ZA SNEMALCE IN REŽISERJA. TI SO SE DRENJALI NA IMPROVIZIRANIH ODRIH, V VELIKI NEVARNOSTI PA SO BILI PREDVSEM MED SNEMANJEM VOJAŠKIH PRIZOROV, KJER SO UPORABLJALI PRIMITIVNA PIROTEHNIČNA SREDSTVA, OBČASNO PA CELO PRAVO STRELIVO.

posnetki srečanja IX. korpusa in IV. armade pa so nastali v Opatiji in v Škofji Loki. Interierji so bili posneti v studiu Triglav filma v Ljubljani.

Filmska ekipa, ki je bila v času snemanja v Baški grapi nastanjena v gostilni Vuga na Mostu na Soči, se je na prizorišče dnevno vozila z razmajanimi vojaškimi vozili, tako da je bila že sama vožnja polna nevarnosti in presenečenj. Tudi ostali pogoji dela so bili, po mnenju igralcev Štefke Drolc in Aleksandra Valiča, z današnjimi težko primerljivi. Velike tehnične težave so povzročali predvsem prizori, ki so vključevali uporabo orožja. Ker slepi naboji pri puškah, ki so jih dobili iz zaplenjenih vojnih zalog, niso delovali, so morali uporabljati kar prave, pri čemer je večkrat skoraj prišlo do usodne nesreče. Do te je dejansko tudi prišlo, vendar ne zaradi orožja, temveč zaradi elektrike, ki je bila razlog za smrt mladega električarja.

Prvi slovenski zvočni igrani celovečerni film Na svoji zemlji je bil tako posnet v borih 125 snemalnih dneh. Zadnji posnetek je bil narejen 14. septembra 1948, konec novembra istega leta

pa je bil film že na filmskih platnih. Snemanje je bilo za vse sodelujoče pomebna življenjska izkušnja, ki je, kot pravijo, zaradi izrednega vzdušja v ekipi, medsebojnega sodelovanja in pomoči ter pripravljenosti poprijeti za vsakršno delo, neponovljiva.

France Štiglic je v svojih spominih zapisal: »Filma nismo delali sami. Mnogo je bilo sodelavcev, vsi so pomagali z zavestjo, da bodo tudi oni pripomogli pri nastajanju prvega slovenskega filma.

Ta lepa in srečna zavest pa je postala v nas še močnejša, ko so naši ljudje sprejeli film za svojega.«³ In res. Ocene filma so bile ob prvih predvajanjih izključno pohvalne. Bil je to otrok svojega časa, s katerim so se tako preprosti kot zahtevnejši gledalci z lahko poistovetili. Preprosto predstavljene ideje časa ter živi in zgoščeni dialogi so prevzeli množice obiskovalcev kinodvoran ter jih pripravili do spontanega ploskanja in velikokrat celo do joka. Tudi današnjega gledalca film *Na svoji zemlji*, predvsem zaradi dialogov in številnih »kulturnih« prizorov, še vedno navdušuje. Čeprav je obdobje, v katerem se filmska zgodba dogaja, daleč od današnje realnosti, sodi film med najbolj gledano slovensko filmsko klasiko.

ČEPRAV IMA FILM *NA SVOJI ZEMLJI* NEDVOMNO POLITIČNO DIMENZIJO, SO BILI NJEGOVI KRITIKI ENOTNEGA MNENJA, DA LIKI PARTIZANOV IN OKUPATORJEV NISO ŠABLONSKI IN TENDENCIOSNI.

³ Štiglic, F.: Stari bomo dvajset let III. V: Ekran št. 21, 1964, str. 2000.

Ciril Kosmač, sopotnik slovenskega filma

Povod za Kosmačevo prvo ustvarjalno srečanje s filmom je bil razpis slovenske direkcije Filmskega podjetja FLRJ za scenarij, po katerem naj bi posneli »prvi slovenski celovečerni umetniški film«. Objavljen je bil septembra 1946 v dveh tedanjih osrednjih časopisih, Slovenskem poročevalcu in Ljudski pravici. Trinajst večinoma mlajših piscev (Matej Bor, dr. Bratko Kreft, Juš Kozak, Ciril Kosmač, Miško Kranjec, Lovro Kuhar, Vitomil Zupan, Igor Torkar, France Bevk, Sergej Vošnjak, Mile Klopčič, dr. Ferdo Kozak in dr. Metod Mikuž), za katere so upali, da bodo sprejeli izziv, je prejelo tudi osebno pisno povabilo k sodelovanju. Odziv je bil dober, komisija, ki so jo sestavljali predsednik Josip Vidmar ter člani Franc Koblar, Josip Ribičič, Dušan Pirjevec, dr. Anton Melik, Samo Hubad in Bojan Stupica, pa se je odločila za osnutek scenarija, ki ga je na natečaj poslal Ciril Kosmač.¹

Zakaj so se odločili prav za Kosmačev tekst, ni znano. Mogoče je izbiri botrovalo dejstvo, da je komisiji predsedoval Kosmačev dolgoletni prijatelj in zaščitnik Josip Vidmar. Prav zaradi prijateljevanja z Vidmarjem, ki je bil zavednim stalinistom trn v peti, naj bi Kosmača z direktivo iz Beograda februarja tistega leta odstavili z mesta glavnega urednika časopisa Slovenski poročevalec. Čeprav je bil tedaj že uveljavljen pisatelj, se je po odpustitvi znašel na cesti ter postal tarča političnih pritiskov in obtožb, ki niso bile povsem razjasnjene vse do njegove smrti. Honorar, ki ga je prejel kot zmagovalec natečaja, mu je zato še kako prav prišel.

Z oddanim osnutkom scenarija pa se je pravo delo pri filmu za Kosmača šele začelo. Osnovno zgodbo, ki temelji na noveli Očka Orel in je nosila v začetku naslov V srcu Evrope, je bilo treba za potrebe filma močno razširiti in dodelati. V enem izmed intervjujev je Kosmač na vprašanje, kako se je lotil pisanja scenarija, odgovoril: »Lotil? Vidiš, ta glagol je presneto na mestu, kajti scenarija res nisem kar tako napisal, temveč sem se ga lotil pred poldrugim letom in sem se boril z njim skoraj do konca snemanja filma... Bilo je seveda razumljivo, da bo naš prvi umetniški film iz velikih dni naše osvobodilne borbe. Izbira dobe torej res ni bila težka, zato pa je bila težka borba z gradivom, ki ga je toliko, da pisatelja naravnost zasipa. Greš v kamnolom po kamen, pa se vsa gora sesuje nate...«²

¹ Brenk, F.: Slovenski film, Ljubljana 1980, str. 153.

² Prvi slovenski film. V: Slovenski poročevalec, 21.11.1948, št. 278.

Nedvomno je bilo pisanje scenarija za tedanje čase pogumno in naporno delo, saj se pri nas s tem ni dotlej še nihče ukvarjal. Literati, ki so sicer scenarij proglasili za posebno literarno zvrst, so se mu raje izogibali, saj so le s težavo sprejemali posebne pogoje pisanja, ki ga ta zvrst zahteva. Tako je, kot je zapisal France Štiglic v svojih spominih, »Ciril Kosmač prvi ugriznil v kislo jabolko in občutil bolečine avtorja, kateremu brezobzirni filmarji krojijo tekst.« Kratko filmsko zgodbo, ki je bila izbrana na natečaju, je najprej razširil, potem pa so jo »vzele v roke skrbne babice (bilo jih je več kot pri katerem koli porodu na Slovenskem), da izdelajo scenarij za film. Da pisatelj pri tem ne bi preveč trpel, smo pisali bolj na skrivaj. Za zagotovitev linije pa nam je bil dodeljen komisar, ki je resno spraševal: Kaj pa OF?, Kaj pa partija? Ali je šla tod kurirska pot? Ali je? Na srečo smo se zvesto držali pisateljevega teksta, tako da je pozneje Kosmač naše fabulativne in dramaturške transkacije napisal po svoje in jim dal pravo vrednost.«³

PRVE SLOVENSKE FILMSKE BESEDE JE V FILMU NA SVOJI ZEMLJI IZGOVORIL LOJZE POTOKAR, KI JE ODLIČNO ODIGRAL VLOGO PARTIZANA SOVE.

Glavna botra pri pisanju scenarija in snemalne knjige sta bila, poleg Franceta Štiglica, še ameriški Slovenec Jože Žnidaršič - List in mednarodno uveljavljeni gledališki režiser Ferdo Delak. V času pisanja so bivali v gostilni Vuga na Mostu na Soči in popravke odnašali v pregled Kosmaču na njegov dom na Slapu ob Idrijci. »Kosmač je bil za svoje junake prav po tolimnsko trmast in se je presneto jezil na naše filmske težnje. Spomnim se, da smo zato vedno najprej sedli na vrt pod hruško. Kosmač jo je potresel, najedli smo se in šele po tej pipi miru odšli v izbo na filmski razgovor.«⁴

³ Štiglic, F.: Stari bomo dvajset let; Še o Na svoji zemlji – vendar manj ganljivo. V: Ekran. št. 23-24, str. 242-243.

⁴ Štiglic, F.: Stari bomo dvajset let; Na svoji zemlji. V: Ekran. št. 18, str. 694-695.

DOMAČIN JAKOB KAVČIČ, RUSCOV Z GRAHOVEGA OB BAČI, JE V FILMU ODIGRAL MANJUŠO EPIZODNO VLOGO, ZA KATERO SE JE SKRIBNO PRIPRAVLJAL VEČ DNI.

Kosmač je torej sodeloval pri snemanju prvega slovenskega celovečernega zvočnega filma Na svoji zemlji od začetka do konca in se tako dodobra seznanil z naravo filmskega dela, pa tudi s številnimi filmskimi delavci, s katerimi je kasneje še velikokrat sodeloval. Mnogi tedanji kritiki so zasluge za velik uspeh in priljubljenost filma ob režiserju in igralcih pripisovali prav avtorju scenarija. Hvalili so predvsem dialoge, ki da so sočni in naravni, zgoščeni in jedrnatí ter zato prepričljivi in prav nič šablonski. Končna verzija scenarija je leta 1949 izšla tudi v knjižni obliki ter bila istega leta prevedena še v srbohrvaški jezik. Scenarij je bil tako prvo Kosmačevo prevedeno delo, za katerega je leta 1949 prejel Prešernovo nagrado.

Sodelovanje pri snemanju filma je nedvomno močno vplivalo na Kosmačevo prepoznavnost in priljubljenost. Leta 1949 se je tako ponovno zaposlil kot glavni in odgovorni urednik pri ilustriranem tedniku *Tovariš*, vendar je na tem mestu ostal le dobre tri leta. Leta 1952 je namreč ponovno »zaplaval« v filmske vode. Kot umetniški vodja ter scenarist in dramaturg se je zaposlil pri Triglav filmu. Še istega leta je skupaj z režiserjem Zvonetom Sintičem napisal scenarij za kratki dokumentarni reportažni film *Hej brigade*, ki govori o ustanovitvi prvih slovenskih partizanskih brigad v Dolenjskih Toplicah. Drugih vidnejših vlog pri filmu do odhoda z delovnega mesta leta 1955 ni imel. Je pa v tem času napisal par pomembnejših literarnih del med katerimi je tudi njegov edini roman *Pomladni dan* (1950).

Po odhodu s Triglav filma je Kosmač leto dni preživel v kartuziji Pleterje, kjer je napisal novelo *Balada o trobenti in oblaku* (1956). To delo je, zaradi posebne pristopa k obravnavi problematike NOB ter nenavadne zgodbe, že kmalu po objavi sprožilo veliko zanimanja in polemik. Zbudilo je tudi pozornost filmskih delavcev. »Ob pripravljanju programa smo se tedaj

premišljeno odločili za ekranizacijo Balade, saj smo videli v Kosmačevem tekstu spodbudne možnosti za realizacijo sodobno koncipiranega filma, režiserju Štiglicu pa dali priložnost, da se je izrazil s čistimi filmskimi sredstvi in presegel realizem pripovedi«, je zapisal Vladimir Koch.⁵ Pri snemanju filma Balada o trobenti in oblaku (1961) je Kosmač ponovno delal z ljudmi, ki so sodelovali že pri prvem filmu. Najvidnejša med njimi sta režiser France Štiglic, ki je njegovo osnovno literarno idejo v filmu odlično nadgradil, ter Lojze Potokar, ki je odigral zahtevno vlogo kmeta Temnikarja.

MILEVA ZAKRAJŠEK, IGRALKA MARIBORSKE DRAME, KI JE ODIGRALA VLOGO ANGELE GRADNIK, SE JE V ZGDODVINO SLOVENSKEGA FILMA ZAPISALA Z BESEDAMI: »SEZULA SEM SE, KER GREM ZADNJIČ PO SVOJI ZEMLJI.«

Istega leta kot Balada o trobenti in oblaku je bil posnet tudi manj poznani celovečerni igrani film Ti loviš, ki ga je režiral France Kosmač. Ciril Kosmač je pri njem sodeloval kot pisec dialogov, scenarij zanj pa je napisala Mija Kalan.

Že naslednjega leta (1962) je bil posnet še tretji film, ki temelji na literarni predlogi Cirila Kosmača. Nastal je po noveli Tistega lepega dne (1938), v kateri avtor z njemu lastno ironijo slika usodo tolminske vasi v času fašizma. Tematsko je bilo to besedilo po prejšnji Baladi o trobenti in oblaku pravi oddih, filmska realizacija komedijsko zasnovane vedre zgodbe pa je postala vse prej kot to. Prvi scenarij za film je napisal sam Kosmač in mu dal naslov Pesem in pevci. Med pisanjem snemalne knjige je nato prišlo do številnih sprememb, zato sta se pod končno verzijo scenarija podpisala Andrej Hieng in France Štiglic, ki je film tudi režiral. Čeprav je imel Štiglic ob snemanju tega filma za sabo že več uspešnih celovečercev, mu režija te komedije ni povsem uspela. S filmsko kamero se mu namreč ni posrečilo najbolj obuditi z mediteransko živostjo in humorjem

⁵ Koch, V.; Štiglic, F.: France Štiglic, Slovenski gledališki in filmski muzeji 1983, str. 52.

PRI VAŠKEM KORITU NA GRAHOVEM OB BAČI JE BILO ENO GLAVNIH PRIZORIŠČ SNEMANJA FILMA NA SVOJI ZEMLJI.

prepletene Kosmačeve zgodbe, kljub temu pa je film še danes zelo svež in posebej priljubljen predvsem med Primorci.⁶

Kljub ne tako velikemu uspehu filma *Tistega lepega dne* se je ustvarjalna navezava Štiglic - Kosmač še nadaljevala. Velika Štigličeva želja je namreč bila, da bi na filmsko platno prenesel še eno od odličnih Kosmačevih novel, katere dogajanje je prav tako postavljeno na Tolminsko. Želel je posneti zgodbo o vaškem posebnežu z imenom Tantadruj. Napisal je že scenarij, vendar ga je smrt prehitela in svoje želje ni uspel uresničiti. Leta 1995 je začeto delo dokončal njegov sin Tugo Štiglic.⁷ Za TV Slovenijo je posnel istoimenski celovečerni film, ki ostaja zadnje Kosmačevo na filmskem platnu oživljeno delo.

6 Šimenc, S.: *Slovensko slovstvo v filmu*, Ljubljana 1983, str. 82-87.

7 Freljih, T.: *Na svoji zemlji*. V: *Delo* št. 152 (5. 7. 1993).

PLAKAT IZ LETA 1948 JE VABIL K OGLEDU PRVEGA SLOVENSKEGA IGRANEGA ZVOČNEGA FILMA.

Prvi slovenski
umetniški film

NA SVOJI ZEMLJI

Proizvodnja:

TRIGLAV FILM
LJUBIJANA 1948

SCENARIST: CIRIL KOSMAČ
REŽISER: FRANCE ŠTIGLIČ
SNEMALEC: IVAN MARINČEK
SKLADATELJ: MARIJAN KOZINA

CIRIL KOSMAČ IN FILM »NA SVOJI ZEMLJI«
Posebna izdaja ob 100 -letnici pisateljeve rojstva in 30 - letnici smrti

Izdal in založil / Tolminski muzej
Zanj / mag. Damjana Fortunat Černilogar

Besedilo napisala in uredila / Karla Kofol
Slikovno gradivo so prispevali / Filmski arhiv pri Arhivu RS, Slovenski filmski muzej,
Kartografska in slikovna zbirka NUK, Tolminski muzej, Knjižnica Mirana Jarca Novo Mesto

Oblikovanje in priprava na tisk / Marko Grego
Tisk / Tiskarna Romikron, Tolmin
Naklada / 1000 izvodov /

Tolmin, 2010

© Tolminski muzej, 2010

Vse pravice pridržane. Brez pisnega dovoljenja založnika ni dovoljeno nobenega dela te publikacije na kakršen koli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati.

tolminski muzej